

Radu Nedici, *Formarea identității confesionale greco-catolice în Transilvania veacului al XVIII-lea. Biserică și comunitate*, București, Editura Universității din București, 2013, 494 p.

Subiect al disertației doctorale susținute în anul 2012 la Facultatea de Istorie a Universității din București, cartea lui Radu Nedici se remarcă prin nouitatea metodologică, ce conferă unei teme deloc puțin frecventate o prospețime evidentă. Raportându-se la paradigma istoriografică a „formării confesionale”, dar respingând limitele constrângătoare ale acestei teorii, el este interesat de fenomenul instituționalizării identității religioase colective (p. 58). Procesul cu prioritate elitar urmărit aici include și o deschidere spre investigarea comunității confesionale, pe care cercetările mai recente ale autorului se pare că o privilegiază.

Radu Nedici așază la baza demersului său metoda analizei istorice asupra Bisericii, respingând orice subordonare în raport cu discursul teologic (p. 64). A fost până acum destul de puțin uzitată modalitatea de decriptare a evoluției istoriografiei subiectului din perspectiva tendinței desprinderii istoriei bisericești de teologie, chiar dacă „istoria polemică” despre care autorul vorbește în capitolul I.2, în mod îndreptățit de altfel, trece în revistă și realizările majore ale istoriografiei laice din secolele XIX-XX. Dificultatea aplicării tezei confesionalizării la cazul românesc, al cărei adept este, primește și un corespondent istoriografic, constând în relativa „nepotrivire” dintre problematica abordată de istoriografia românească și cea care a stat în atenția istoriografiei europene avute în vedere (cap. I.1, cu un loc important acordat dezbaterilor metodologice, cu deosebire pe marginea conceptelor de „formare a confesiunii” și „confesionalizare”).

Esențială investigației, încă din etapa astfel condusă a analizei stadiului cercetării, este pentru Radu Nedici chestiunea genezei identității greco-catolice, mai exact a modului în care s-au impus atributele sale fundamentale (dogma catolică și ritul răsăritean). Or, concluzia la care ajunge este tocmai cea a unei subtile supremații deținute de teologie chiar asupra unora dintre studiile contemporane de istorie ecleziastică. Pe de altă parte, exemplul contrapus al studiului lui Zenovie Pâclișanu din anul 1915, reflectă un extrem de util program de cercetare, concretizat chiar și de autorul său în sinteza elaborată după circa trei decenii. Noile circumstanțe din acel moment istoric au împiedicat însă valorificarea unei asemenea perspective, devenită posibilă doar în anii '90.

Ipoieza de lucru de la care pornește autorul este cea a „inventării”, recte construirii unui edificiu ideologic coerent, în deceniile de la mijlocul secolului al XVIII-lea, sub presiunea revirimentului Ortodoxiei, care avea să definească individualitatea Bisericii Române Unite, urmând să fie impus societății. El se distanțează explicit de autorii și teologii care considerau literatura catehetică publicată la Blaj începând din

anul 1750 drept o sistematizare a discursului promovat încă de la începuturile unirii. Extinde însă discuția metodologică prin pledoaria pentru aplicarea tezei „formării confesionale”, respectiv a instituționalizării identității religioase colective, ceea ce a presupus acceptarea de către comunitate a unui set de idei religioase și a unui cod de conduită morală, cu valoare normativă (p. 58). Această formare confesională a rămas totuși un proces eminentemente elitar, care a scăpat influenței clerului inferior și masei credincioșilor (p. 62). Perspectiva comparativă asumată, la nivelul provinciei transilvănene, al Europei Centrale și chiar al spațiilor extraeuropene este de o esențială însemnătate pentru înțelegerea mai corectă a evoluțiilor din Biserica și societatea românească.

Cele mai interesante surse primare valorificate, provenind din arhivele romane (Arhiva Secretă, Arhiva Congregației de Propaganda Fide, Arhiva Congregației pentru Doctrina Credinței – fondul Sfântului Oficiu și cea a Societății lui Isus), slujesc tocmai acestui obiectiv, pentru că ele au definit formația elitei greco-catolice și i-au condiționat atitudinile (p. 61). Au mai fost utilizate acte din Arhiva Camerei Aulice din Viena și din Arhiva Cancelariei Aulice a Transilvaniei. În privința surselor interne, au fost investigate textele deciziilor sinodale, literatura catehetică, liturgică și istorică, provenind tot de la elita promotoare a discursului. De altfel, prin decupajul cronologic al lucrării (perioada 1683-1782), analiza este semnificativă din punctul de vedere al dinamicii elitelor. Vocea credincioșilor, așa cum remarcă Radu Nedici (p. 62), chiar dacă se reflectă în anumite surse (precum consemnările unor comisii de anchetă), este mult mai dificil de perceput. Aceasta însă nu se datorează doar preponderenței oralității, ori pierderii documentelor (cunoscuta acuzație formulată de istoricul Petru Maior îl acuză mai degrabă pe autorul ei, iar protocoalele protopopiale – cele mai multe redactate de altfel într-o perioadă ulterioară –, nu puține păstrate, ilustrează în mai mare măsură difuzarea dispozițiilor superioare și a măsurilor disciplinare, decât modalitatea de receptare a acestora), ci și faptului că ea rămâne încă îngropată în cele mai modeste și stângaci redactate acte păstrate în amintitele arhive interne. În plus, cu deosebire la acest nivel, procesul de formare confesională a continuat mult după anul 1782, când s-au manifestat relevante elemente esențiale ale acestuia.

Moment declanșator al constituirii noii confesiuni, unirea religioasă este privită în perspectiva amplă a diverselor tentative de refacere a unității creștine, caracterizate de o semnificativă evoluție ecleziologică între perioada Evului Mediu târziu și cea ulterioară difuzării Reformei protestante (cap. II.1). Fenomenului i se acordă o importanță deosebită, pentru că poate ilustra măsura în care optica florentină a persistat în cazul Bisericilor răsăritene, dar și circumstanțele sociale și politice specifice fiecărui episod al unirilor parțiale, de o neîndoieabilă relevanță comparativă în raport cu unirea din Transilvania. Nu este neglijată nici dimensiunea instituțională a raportării Romei la Creștinătatea răsăriteană și orientală, exemplificată prin rolul normativ esențial al Congregației de Propaganda Fide. Referirile îi au astfel în vedere, succesiv, pe italo-greci, rutenii din Regatul Polono-Lituanian și din Ungaria Superioară, sârbii din Croația, armenii din Transilvania sau pe creștinii Bisericilor Orientale. Situația cvasigenerală sesizată, a apariției tensiunilor dintre Bisericile rămase în comuniune cu Roma și cele proclamate drept tradiționaliste (p. 91), servește unei mai bune înțelegeri a semnificației cazului transilvănean. La rândul său, acesta este circumscris problematicii politice legate de integrarea Transilvaniei în Imperiu, respectiv dimensiunii confesionale a proiectului

de reorganizare a regatului Ungariei schițat de cardinalul Leopold Kollonitsch, cu atenție predilectă asupra sprijinirii revendicărilor formulate de Status-ul catolic, incluzând reactivarea ierarhiei episcopale romano-catolice în Principat și acceptarea revenirii misionarilor iezuiți (cap. II.2). În mod justificat, se observă simultaneitatea deciziei de consacrare juridică a noii realități confesionale, care a avut loc, atât în cazul romano-catolicilor, cât și al greco-catolicilor, prin articolele de lege votate de Dieta din anul 1744 (pp. 109-110). Demersul acestora nu a fost însă unul comun, pentru că reticențele Status-ului catolic, apropiate, în esență de cele ale Stărilor protestante, s-au manifestat încă din perioada realizării unirii (vezi prezentarea detaliată din cap. II.3, cu primele informații noi relevante, depistate de autor în sursele romane consultate).

Contribuția interpretativă majoră din cadrul acestui capitol o aduce dezbaterea privitoare la „sensurile alegerii confesionale” (cap. II.4), în condițiile în care este extrem de rezistentă și astăzi viziunea teologică asupra fenomenului unirii, ce a reprezentat mai degrabă, așa cum sugera istoricul Cesare Alzati, o realitate istorică multiformă. Două aspecte rețin atenția din analiza lui Radu Nedici. În primul rând, privirea critică asupra incontestabilei viziuni florentine proprie negociatorilor români ai unirii, pentru care lipsesc referințele anterioare și imediat ulterioare în măsură să o justifice. În cel de-al doilea, caracterul mai deschis decât se acceptă îndeobște al posibilităților de opțiune a românilor, care a implicat păstrarea relației privilegiate cu Biserica Reformată și opoziția față de unire. Ambele au rămas însă opțiuni minoritare (fapt remarcat de autor, p. 152), specifice unor comunități în care existau factori coagulanti pentru una dintre cele două atitudini. Ideea „democratizării” dezbaterii asupra criteriilor dreptei credințe, care ar fi ajuns să intereseze individual pe fiecare preot și credincios (p. 153) este totuși o concluzie dificil de susținut. Opțiunile erau mai degrabă comunitare decât individuale și inteligibile în contextul evoluției istorice specifice a respectivelor comunități.

În logica fidelității față de orientarea metodologică adoptată, Radu Nedici abordează în continuare chestiunea dobândirii premiselor teoretice ale noii confesiuni, mai întâi din perspectiva dificilei definiri a dreptei credințe, în raport cu formulele doctrinare în vigoare la sfârșitul secolului al XVII-lea (cap. III.1). Problema este fundamentală și implică o analiză adresată atât reprezentanților elitei, cât și colectivităților. În cazul primilor, era vorba într-adevăr de opțiuni individuale, dar ezitățile sesizabile pentru cei aduși în discuție (mitropoliții Teofil și Atanasie, protopopul Gheorghe Pop de Daia, Gabriel Nagyszegi) pot semnifica fie insuficiența elaborare a identității ortodocșilor transilvăneni, deci o deficiență a subiectului investigat, fie o mobilitate mai degrabă aparentă, care nu mergea întotdeauna până la convertire (cf. p. 160), așadar o posibilă dificultate de percepție din partea istoricului investigator. În orice caz, un „confesionalism diluat” este reflectat de textele sinodale formulate în perioada tratativelor de unire, în care fidelitatea față de ritul liturgic și disciplina tradițională erau considerate definitorii pentru „legea” Bisericii (p. 163). Nu întâmplător, pentru că liturgia în sine reprezintă cea mai importantă mărturisire de credință a Bisericii răsăritene (Jaroslav Pelikan), iar unirea trebuia să asigure conservarea modului specific de înțelegere a ortodoxiei, în interpretarea particulară ardeleană. În raport cu modelul occidental de formare confesională însă, o asemenea atitudine nu putea decât să întârzie definirea identitară. Autorul are de aceea dreptate să releve semnificația unor aspecte mai puțin luate în considerare de către o lungă tradiție istoriografică ce a preferat, de pildă, să insiste asupra meritelor episcopului Inochentie

Micu-Klein ca inițiator al luptei de emancipare: o mai mică preocupare a acestuia pentru măsurile modernizatoare, ori integrarea sub jurisdicția sa a unor clerici cu o fidelitate neprobată față de unire, fapt cu consecințe grave asupra formării credincioșilor (pp. 172-174). La mijlocul veacului, un exemplu relevant de mobilitate confesională este oferit de vicarul Nicolae Pop din Balomir, a cărui evoluție nu a fost totuși atât de singulară în raport cu cea a unor preoți, cel puțin din următoarea generație (cf. pp. 177-179).

Exemplele similare de ezitare sau mobilitate confesională nu au lipsit nici din rândurile neuniților, care nu au beneficiat decât în cazuri singulare de o identitate mai bine definită (exemplul comunității din Șcheii Brașovului, cu tot echivocul temporar al subordonării jurisdicționale a acesteia) (cf. pp. 179-185), pentru că în ansamblu aceasta s-a conturat în opoziție cu cea a uniților și reprezintă un teritoriu prea puțin explorat cu rigoarea necesară.

Perioada disputelor confesionale apare ca una a repunerii în discuție a criteriilor ortodoxiei acceptate la 1701 (cap. III.2). Căutarea motivațiilor reacției antiunioniste l-a determinat pe autor să întreprindă o anchetă, din nou esențială (chiar dacă preliminară), cu privire la posibilele implicații confesionale ale cărților difuzate în Transilvania provenind din centrele tipografice extracarpătice. Răspunsul este mai curând negativ, din moment ce obiectul daniilor domnești l-au constituit cărțile de cult, iar prezența literaturii polemice nu este atestată pentru această perioadă (pp. 191-193). Chiar *Învățătura despre șapte Taine* din anul 1724 a episcopului Damaschin al Râmnicului ar fi fost lipsită de vreo intenție combativă, ea fiind receptată astfel doar de episcopul Făgărașului Ioan Pataki, care intenționa să-și impună reforma liturgică (pp. 196-197); utilizarea ei la Blaj, mai târziu, tocmai pentru explicarea sacramentelor, conferă credibilitate acestei interpretări. Nici diferendul legat de biserica „Sf. Nicolae” din Făgăraș, ctitorie domnească declarată catedrală a noii Episcopii greco-catolice, nu a căpătat conotațiile unei confruntări confesionale.

Veritabila declanșare a acesteia doar în noul context politico-militar de la începutul anilor '40 reprezintă desigur o interpretare credibilă (de altfel, ea a mai fost afirmată în istoriografia mai veche). Se poate observa totuși că manifestările antiunioniste de amploare au fost încurajate chiar de acest context mai favorabil, ceea ce nu înseamnă că ele nu au existat, la o scară mai limitată, și anterior. Probabil nu întâmplător asemenea evenimente apar în sursele făgărășene spre sfârșitul anilor '30 și la începutul anilor '40, adică exact în perioada când în district s-a aflat și sediul Episcopiei greco-catolice, pentru ca ulterior, odată cu mutarea lui la Blaj (și până după mijlocul deceniului cinci) evoluțiile făgărășene să nu mai rețină în mod deosebit atenția. Ar fi de semnalat aici și faptul că decretele invocate de ministrul Bartenstein (din anii 1741 și 1749) care ar fi recunoscut jurisdicția mitropolitului sârb asupra ortodocșilor din Transilvania (p. 204), se refereau, în ciuda neclarităților textului, doar la cei din Brașov. În privința impactului călugărului Visarion Sarai, extrem de bine surprins (pp. 208-210), acesta trebuie să se fi datorat mai degrabă discursului nonverbal, decât sonorității cuvintelor sale (chiar dacă vechile cărți mai puteau fi utilizate în unele parohii, traducerea lor nu se mai afla de mult la început). În rest, derularea confruntărilor până la recunoașterea de drept a existenței celei de-a doua comunități ecleziastice românești în Transilvania anticipează analiza mai aprofundată a cuvintelor și ideilor care au fundamentat emergența acesteia.

Este exemplară analiza consacrată de Radu Nedici celor două texte polemice la adresa unirii, redactate în preajma mijlocului secolului al XVIII-lea (cap. III.3). Preluarea ideilor afirmate prin predicile sale de Visarion Sarai (p. 221) a fost posibilă, dar ea nu oferă o explicație suficientă difuzării acestora. În schimb, Visarion Sarai a putut fi unul dintre difuzori, acțiunea sa generând elaborarea primului text polemic. Plasarea lui în Făgăraș (cu atât mai mult la Sâmbăta de Sus, mănăstire cunoscută încă din anii '30 ca focar antiunionist) nu face decât să confirme rolul jucat de călugării de aici în răspândirea acuzațiilor împotriva unirii, după cum o probează și conținutul celui de-al doilea text polemic (cu privire, de pildă, la invaliditatea sacramentelor conferite de preoții uniți), dar și mărturiile documentare din a doua parte a deceniului cincii. În deplin acord cu autorul (p. 232), este de un interes fundamental cunoașterea modalității de (re)definire a identității comunităților în cursul confruntărilor (subiect al unei istorii pentru care există deja preocupări) și de diferențiere a celor care și-au asumat decizii individuale.

Formarea noii elite ecleziastice, abordată în prima secvență a celui de-al patrulea capitol (IV.1), reprezintă un subiect nu rareori dezbătut, mai puțin însă din perspectiva înțelegerii sale ca etapă definitorie în formarea însăși a confesiunii greco-catolice, respectiv a influenței exercitate ulterior de noul corp clerical, instruit după normele unitare ale programului educativ posttridentin (p. 269). Concepția funcțională asupra elitei l-a condus pe Radu Nedici la necesitatea schițării tendințelor evoluției structurii de conducere a Bisericii, pentru a putea sublinia rolul instituțional al grupului elitar avut în vedere. Sub acest aspect, hotărârea sinodului din anul 1738 la care se face referire (p. 239) ar putea fi interpretată mai degrabă ca o precauție de ordin ritual, decât ca o incipientă competiție între cele două cinuri clericale, aceasta manifestându-se însă cu siguranță în a doua parte a secolului; problema a fost totuși mai complexă, dacă ținem seama de fricțiunile dintre călugării basilieni și acei câțiva titulari ai funcțiilor de conducere care au „întârziat” să îmbrace haina monahală. Discuția despre criteriile de promovare în rândurile ierarhiei îi prilejuiește autorului și invocarea câtorva „biografii excepționale” mai puțin menționate (pp. 241-243), a căror promovare a fost favorizată de calitățile personale, poate și de ascensiunea socială. Educația a reprezentat însă criteriul de predilecție, și cu deosebire cea oferită de Colegiul Urban de Propaganda Fide, importanta acesteia fiind legată de „conotația imperativă a raportului stabilit cu Biserica Română Unită”, în conformitate cu diploma imperială din anul 1738 (p. 266). Este meritorie atenția acordată debuturilor fundației romane, prin reconstituirea, pe baza surselor de arhivă, a tratativelor purtate între autoritățile curiale și aulice, un rol esențial revenindu-i episcopului Inochentie Micu-Klein. Aceași apreciere se cuvine făcută pentru lămurirea destinului primilor alumni romani (Iosif Cotore, Samuel Caliani și Petru Carolvari) și a semnificației atitudinii lor, mai ales că alte demersuri recente în acest sens nu s-au dovedit convingătoare. Implicată în acest caz, raportarea studenților români la ritul latin a fost o problemă de o importanță primordială, la care Radu Nedici a revenit și ulterior.

Inspirat desemnată drept „revoluție a oamenilor”, transformarea de esență pe care teza de față o surprinde s-a produs mai întâi la nivelul religiozității private a reprezentanților acestei noi elite și ea este pusă pe seama modelelor de credință exterioare propriei tradiții teologice, cu care aceștia au intrat în contact în timpul studiilor. Asemenea opțiuni individuale au fost posibile, consideră Radu Nedici, în

prima jumătate a secolului, dar au trebuit reprimare sau cel puțin sever cenzurate după izbucnirea tulburărilor confesionale, pentru a putea combate astfel acuzațiile lansate de neuniți. Exemplele selectate (cap. IV.2) sunt cele ale ierarhilor Ioan Pataki și Inochentie Micu-Klein, alegerea fiind posibilă grație unor surse remarcabile, analizate cu o deosebită pătrundere. Dacă surpriza nu este foarte mare în cazul lui Pataki (totuși, cunoscuta lui declarație privitoare la disponibilitatea de jertfire în folosul neamului său este pusă în contextul real al interesului nutrit pentru promovarea în scaunul episcopal greco-catolic, p. 274), probarea similarității opțiunilor lui Inochentie Micu contribuie la reconstituirea mai adecvată a acestei complexe personalități. Solicitarea sa repetată de a i se aproba celebrarea liturghiei în ritul latin, atunci când se afla în afara diecezei, este alăturată astfel dorinței ca biserica catedrală să fie împodobită cu un iconostas realizat după cele mai frumoase modele din Țara Românească, iar diferendul cu teologul iezuit este redus la justa motivație politică. Ca argument suplimentar, este sugestivă comparația dintre portretul său păstrat la Blaj și cel care i s-a atribuit, din biserica mănăstirii Râmeț. Nu în ultimul rând, posibila influență a pietății mariane din Clujul studiilor sale de tinerețe, inclusiv cultul consacrat tot acolo icoanei miraculoase a Fecioarei Maria, sunt elemente ale unei demonstrații consistente.

Problema renovării disciplinei, cu un rol esențial în abordarea metodologică propusă, constituie tema celei de-a treia secvențe a acestui capitol (IV.3). Ea pare însă să ne avertizeze asupra limitelor teoriei, în contextul istoriei bisericesti a românilor transilvăneni. Mai ales în condițiile în care aspectele analizate nu reprezentau norme a căror adoptare să se fi făcut prin consens, de unde și controversele ulterioare: în primul caz este vorba despre reforma liturgică, în esență un proiect personal al episcopului Pătai, iar în cel de-al doilea despre legislația și procedura matrimonială, care au înregistrat o tendință mai durabilă, chiar dacă nu ireversibilă, de adoptare a unor norme apusene, suprapuse celor ale *Pravilei*. Dificultățile sunt foarte bine sesizate, atunci când se vorbește despre formația latină a episcopilor, ori despre o societate a amestecului inevitabil al confesiunilor în care urma să fie aplicată legislația tridentină. Autorul mărturisește că s-a oprit cu deosebire asupra problemei matrimoniale datorită presiunii exercitate constant pentru impunerea măsurilor propuse, dar nu a dorit să releve decât atitudinea înalților prelați și răspunsurile dicasteriilor romane cu care ei au intrat în legătură (p. 305).

În egală măsură, problematica misiunilor (cap. IV.4) suscita o necesitate similară de delimitare a unei proprii abordări, față de investigațiile recente realizate deja într-un mod convingător. Lui Radu Nedici i-a reușit acest lucru, prin raportarea la modelul european al misiunilor rurale, schițarea portretelor principalilor misionari și mai ales prin surprinderea modalității lor de raportare la „ceilalți” (cei desemnați drept „schismatici”), în cadrul unui discurs ce a sporit în virulență după acordarea toleranței pentru neuniți de către Maria Tereza, preluând un vocabular de factură latină. În plus, este sesizată și o „iluzie a uniformității” confesionale (p. 329), conștient promovată de unii misionari, care a hrănit ideea posibilității revenirii la situația anterioară tulburărilor confesionale. Concurența evidentă a fost însă și cea care a impulsionat structurarea unei noi formule identitare la Blaj, interpretare afirmată de autor încă în debutul lucrării.

Astfel concepută, era de așteptat ca ultimul capitol al tezei să abordeze problema construirii noii comunități confesionale, mai întâi prin elaborarea și publicarea literaturii teologice absolut necesare, cu rost liturgic și de instruire (cap. V.1,

pus sub semnul „reformării tradiției”). Demersul esențial sesizat de Radu Nedici a fost cel de corectare a textelor liturgice răsăritene pe baza edițiilor consacrate în Biserica apuseană, nu fără ezitări ori abandonuri, cel mai ilustrativ exemplu în acest sens fiind al Bibliiei traduse după *Vulgata*. Proiectul, fundamentat pe sursele inedite depistate, este considerat posibil în cazul cărților liturgice, o investigație mai detaliată fiind consacrată literaturii catehetice, cu deosebire lucrărilor *Floarea adevărului* și *Învățătură creștinească*. Pentru cea dintâi, este credibilă încercarea de probare a paternității vicarului Petru Aron (prin pertinenta comparație cu tratatul rămas în manuscris al lui Petru Aron, ori cu raportul acestuia din anul 1749), în condițiile rezistenței argumentelor oferite pentru prezența neîntreruptă la Viena a călugărilor Grigore Maior și Silvestru Caliani (pp. 344-345; totuși, cu excepția primului, ele sunt ulterioare anului 1750, iar actele camerale citate par să fi fost emise de Tezaurariatul provincial și să privească mănăstirea din Blaj). În plus, trebuie avut în vedere și faptul că traducerea din anul 1763 a catehismului lui Bellarmino s-a datorat recomandării acestuia ca manual pentru studiul doctrinei creștine (în cazul de față, el fiind utilizat în Seminarul diecezan din Blaj). Concluzia privind diferențierea generației teologilor de la 1750 față de elita clericală tradițională este interesantă (p. 356; educația în spirit latin începea de altfel, frecvent, în colegiile iezuite transilvănene, cel puțin cel din Cluj putând fi avut în vedere ca important centru formativ de acest nivel). Se poate pune însă deja o întrebare: în ce măsură putea exista în acel moment o conștientizare foarte clară a diferențierii față de „ceilalți adepți ai ritului bizantin” și, mai ales, a faptului că structura lor ecleziastică ar fi „confiscat tradiția Răsăritului” (p. 351)?

Secvența următoare (V.2), consacrată în parte aceleiași literaturi teologice (cu predilecție lucrării *Floarea adevărului*), discută instrumentalizarea ei în sens propagandistic. Difuzarea noii concepții despre unirea în credință, care conserva identitatea rituală răsăriteană, opusă unirii interpretate drept „a treia lege”, este considerată o încercare de acomodare la cultura locală, împrumutată din arsenalul misionar aplicat în spațiile extraeuropene (pp. 356-357). Desigur, rolul fundamental de autodefinire nu este trecut cu vederea, dar afirmația necesită o reevaluare. În ciuda formației lor, misionarii nu deveniseră purtătorii unei culturi atât de fundamental diferite, iar argumentele la care apelau nu le erau nicidecum străine; sfera rituală și referințele teologice fundamentale rămăseseră profund răsăritene, chiar dacă influențe apusene, cu rol mai degrabă „funcțional”, se făceau deja simțite. Prezenta mai redusă a referințelor biblice și teologice a caracterizat literatura greco-catolică și mai târziu, chiar în cazul lucrărilor care nu aveau cât de puțin implicații polemice. Pe de altă parte, este destul de riscant să privim monahismul practicat de episcopii Aaron și Rednic drept rezultatul unui „calcul” determinat de presiunea confruntărilor confesionale (pp. 352-353), mai utilă fiind o investigație care să releve posibila origine a acestui tip de monahism. În cele din urmă, nici semnificația tezei celei de „a treia legi” nu trebuie exagerată, pentru că vorbim despre un text rămas în câteva manuscrise, cele mai multe târzii, valorificat mai degrabă în contextul polemicilor confesionale din secolele XIX-XX.

Diversificarea metodelor de propagandă, prin recursul la imagine, este ilustrată prin așa-numita icoană „a sfintei uniri”, dar ar putea fi avut în vedere și cazul icoanei miraculoase de la Blaj, ca și aura de sfințenie atribuită episcopului Petru Pavel Aaron – exemple ale încercării de impunere a unor simboluri pentru Biserica ce traversase

momente atât de dramatice. Din alt punct de vedere, utilizarea titlului mitropolitan și vehicularea proiectului de reconstituire a mitropoliei au avut rolul lor, dar nu în cadrul unei competiții de prestigiu cu episcopia neunită, al cărei statut nu a fost perceput până la Iosif al II-lea ca unul durabil, după cum nici toleranța acordată neuniților de Maria Tereza nu a fost înțeleasă astfel. Chiar problema subordonării față de Arhiepiscopia de Esztergom a devenit mai acută doar în contextul de după anul 1780.

Investigarea procesului istoric al construirii comunității a presupus luarea în considerare și a unei alte dimensiuni a discursului identitar, de factură esențial politică, ai cărei purtători principali nu mai erau neapărat (doar) cei mai marcanți membri ai ierarhiei ecleziastice (cap. V.3). Structurată în jurul ideii originii latine și a comunității lingvistice, ea și-a asumat treptat, în contextul Luminilor, proiectul schițării unei imagini asupra națiunii. Interesantă în cazul de față este încercarea de sesizare a evoluției de la identitatea etnică premodernă, pentru care se face referire la semnificațiile conceptului de „lege” (p. 382), la cea națională, în care comuniunea credinței cu Biserica Romei deținea (încă) un rol central. Urmărind apropierea dintre tema originii și cea a comuniunii ecleziastice cu Roma, autorul se oprește cu deosebire asupra contribuțiilor lui Gherontie Cotore, respectiv, pentru cea de-a doua parte a veacului, Samuil Micu, accentuând, în mod judicios, sensul confesional al naționalismului ilustrat de reprezentantul amintit al Școlii Ardelene.

Problema trecerii românilor uniți la ritul latin, fie ca urmare a unor acțiuni misionare, în zonele în care erau minoritari, fie din proprie opțiune, în cazul căsătoriilor mixte, ori al dorinței de promovare socială, reprezintă subiectul ultimei secvențe a capitoului și a cărții (V.4). Și aceasta nu întâmplător, pentru că exemplul remarcabil asupra căruia se oprește Radu Nedici, cel al micului nobil Ioan Dragoș de Turmaș, îi oferă posibilitatea de a conchide că „identitatea greco-catolică încetase să mai fie doar o idee abstractă, care trăia exclusiv în imaginația prelaților ce o inventaseră, și că începuse să fie asimilată și, mai presus de toate, înțeleasă de către laici în cadrele precise trasate de cei dintâi” (p. 421). Este meritul său cel de a distinge foarte clar între diferitele motivații care au condus la asemenea convertiri, inclusiv prin relevarea, bazată pe consultarea surselor fundamentale, a imposibilității practice a unei acțiuni în acest sens care să fi fost asumată de membrii Ordinului Iezuit; lipsește orice urmă de subiectivism în aprecierea opțiunii celor care au decis schimbarea ritului, din dorința ascensiunii sociale. Nu a fost și cazul micului nobil amintit, care a protestat împotriva convertirii fiicei sale de către un misionar trinitarian, demonstrând cunoașterea diferenței dintre rit și credință. Cazul este desigur singular, dar merită apreciată încercarea autorului de a-l pune în valoare, legându-l totodată de transformările din perioada reformismului, când principiile mai pragmatice ale Curții vieneze au favorizat tendința de ascensiune socială a elitei laice unite, ai cărei membri nu au mai fost siliți pentru aceasta să recurgă la convertire. Trebuie totuși observat că identificarea lui cu Ioan Dragoș de Thurna, magistrul al poștei din Alba Iulia, schimbă într-o anumită măsură datele problemei, conferindu-i personajului o semnificație aparte (cf. p. 213¹).

---

¹ Mențiunea autorului din nota 269 îl vizează însă pe negustorul „grec” din Alba Iulia, Ivan Dragoș, cu trimitere la o ipoteză formulată de autorul prezentei recenzii, într-un studiu anterior. Incertitudinea pe care o aveam atunci cu privire la relația dintre cei doi nu o mai păstrez în

Lucrarea lui Radu Nedici propune, așa cum mărturisește autorul în considerațiile finale (p. 429), o reconstituire convingătoare, din perspectiva elitei ecleziastice interne, al cărei final rămâne deschis. Prelungit și în secolul al XIX-lea, fenomenul confesionalizării presupune investigații atente la raporturile sociale și la atitudinile din lumea românească rurală, ori la așteptările laicilor, care sunt dependente în viziunea sa de apelul la microistorie. Prin toate acestea (realizări și direcții ulterioare de investigație), contribuția sa se impune ca un reper în istoriografia subiectului.

DANIEL DUMITRAN

Ortodocși și greco-catolici în Transilvania (1867-1916). Contribuții documentare, vol. I/1-I/4, ediție, studiu introductiv și note de Macarie Drăgoi, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2013, 284 + 396 + 356 + 536 p.

Subiect cu predilecție al istoricilor perioadei premoderne, schimbarea identității confesionale i-a preocupat, ca temă distinctă, ceva mai puțin pe cei dedicați modernității târzii, din motive nu foarte greu de

intuit. Tendința de modificare a cadrului legislativ din perioada neoliberalismului, prin proiectul de lege privind egala îndreptățire a confesiunii ortodoxe cu celelalte confesiuni (rămas totuși nesancționat), și ridicarea Episcopiei ortodoxe la rangul de Mitropolie, recunoscută în anul 1868, le-a conferit ortodocșilor un statut similar celui al greco-catolicilor din Transilvania. În plus, prioritățile mișcării naționale au contribuit la apropierea celor două ierarhii. Mobilitatea credincioșilor, în condițiile stabilizării frontierelor confesionale și ale noului context statal în care au evoluat cele două Biserici după anul 1867, nu mai implica astfel decât raporturile de la nivelul comunităților, ori motivațiile personale ale indivizilor. Devine astfel posibilă o comparație pe mai lungă durată, sub aspectul rațiunilor convertirii, pentru sesizarea eventualelor continuități sau diferențe de atitudine, de-a lungul perioadei de circa un secol și jumătate, ce desparte „dismembrația legii” de la mijlocul secolului al XVIII-lea de izbucnirea Primului Război Mondial. Lucrarea care prilejuiește o asemenea comparație aparține lui Macarie Drăgoi, astăzi Episcop ortodox al Europei de Nord, ea reprezentând suportul documentar al capitoului vizând relațiile interconfesionale din disertația susținută în anul 2008 pentru obținerea titlului de doctor în Teologie, la Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj¹.

---

prezent, când sunt convins că este vorba despre două personaje distincte, legate printr-un raport de filiație.

¹ Macarie Drăgoi, *Ortodocși și greco-catolici în Transilvania (1867-1916). Convergențe și divergențe* (Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2011), 466 p.